
SAŽETAK

I.

“Posustajanje” *moderne* olakšalo je javno priznanje činjenice da se temeljne funkcije prostora ne iscrpljuju popisom specifičnih razvojnih funkcija. Osim s pomoću njih, prostor se u društvenu zbiljnost integrira još i s pomoću ekolozijske, identitetne i obrambene funkcije. Posebno su važni predloži i modeli oblikovanja identitetnih funkcija prostora. Važni su zbog toga jer se s pomoću njih prostor uključuje u strukturaciju posebnih likova identiteta (osobnog ili kolektivnog) i na taj način zadobiva atribute i značenja neodvojiva od atributa i značenja svojstvenih egzistenciji. Drukčije rečeno, na temelju identitetne funkcije prostor postaje **unutrašnjom** sastavnicom opstanka. Sukladno tomu, promjene u prostoru izravno se opažaju i vrednuju kao promjene u načinu samoodređivanja i oblikovanja primjerena stila života.

Budući da samo identitet može oblikovati interes (interes nije anonimna i slijepa društvena činjenica), kritička analiza identitetnih funkcija prostora nužnim je uvodom u razumijevanje prostora kao dobra što ga dijele različiti interesi i na kojemu se oni moraju – pomiriti i urediti. To znači da se jasno razgraničenje interesa u prostoru, najprije javnog i privatnog, a onda interesa različitih sudionika javne i nejavne sfere, ne može primjereno provesti ne uzme li se u analizu indentitetska osnovica na kojoj se svaki tip interesa oblikuje i legitimira.

Ni druge funkcije prostora, kao što su ekolozijska ili obrambena, ne mogu se, također, primjereno interpretirati ne uzmu li se u obzir isti identitetni elementi koji bitno prožimlju i oblikuju načine na koji društveni sudionici izgrađuju svoje odnose prema prostoru kao razvojnom i pragmatičnom dobru. Nije, dakako, prostor neposredni i prostodušni otisak tih odnosa. No način njegove socijalne prerade izravno upućuje na **horizont** razumijevanja (sebe i drugih) s pomoću kojega se razgovijetno dijele moguće

prakse na one poželjne i primjerene (s legitimacijom) i na one neprimjerene i nepoželjne (bez legitimacije).

2.

“Posustajanje” *moderne* olakšava razumjeti i još jedan (prividan) paradoks. On se pokazuje u činjenici da poticaji razvitku mogu proizvesti paradoksalne forme društvene promjene, koje se u odnosu na zamišljeni, ili prije izazvani, razvitak doživljuju kao forme **retrorazvitka**. Stvarni korijen mnogih takvih retrofigura razvitka najčešće je u činjenici da im je bilo zanijekano pravo na položaj javnih činjenica. Njihova prisutnost, dakle, posljedica je sistemske rekonstrukcije granica javnog sustava komuniciranja (demokratizacije prava na razlike). No nije malo ni onih retrofigura koje su predvidljivi **strukturni** otisci određenih modernizacijskih modela i praksa. Primjerice, prevlast kolektivnih fantazama u socijalističkoj modernizaciji predvidljivo množi i jača individualne aspiracije, čak i tamo gdje one nisu samorazumljive. Ili: modernizacija s izrazitim povjerenjem u racionalne odrednice čovjekova opstanaka predvidljivo množi primjere mitske ili simbolične obnove predodžbe o cjelini svijeta života. Bitno je uočiti da su i mnogi oblici retrorazvitka **jednako legitimni** oblici prerade prostora koliko i oni oblici s povlaštenom legitimacijom.

Isticanje naznačene jedankosti ne implicira tvrdnju da su granice nove snošljivosti neodredljive. Društvena prerada prostora u građanskim društvima orijentirana je (barem idealnotipski) hijerarhijom vrijednosti koja ne dopušta relativizam bez granica u vrednovanju novih oblika retrorazvitka. (Primjerice, sigurnost, nekonfliktnost, pristupačnost itd.) Zbog toga se i ne mogu svi posebni oblici retrorazvitka uključiti u građansku baštinu. Nedvosmisleno mogu samo oni koji su, u primjerenom analitičkom postupku, vrednovani kao novi prinosi osnovnim strategijskim ciljevima razvojne preobrazbe.

3.

Razvojni identitet Zagreba u *Strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske* naznačen je samo djelomično. Na epistemologijskoj razini naznačenost je prisutna u općenitu imperativu *Strategije* koji sve sudionike obvezuje na **obzirnost** (obzirnost i prema javnim dobrima, prividno “bez obrane”, i prema interesima drugih sudionika). Na socijal-

noj razini razvojni je identitet Zagreba naznačen s pomoću tipova naselja i zadaća tih tipova, primjenjivih inače na zagrebačku zbilju. To su, ponajprije, **metropola i velegrad**. Sukladno tomu, *Strategijom* se, implicitno, zahtijeva da se Zagreb, i u ulozi hrvatske metropole i u ulozi (jednog) velegrada, razvija obzirno.

Unutrašnja obzirnost obuhvaća područje odnosa posebnih sudionika razvitka. Izvanjska obzirnost obuhvaća sve one razine gdje se razvitak Zagreba i razvitak Hrvatske pokazuje u strukturnoj međuovisnosti. Ta činjenica implicira da je oblikovanje i usmjerivanje razvitka Zagreba **strukturni dio** oblikovanja i usmjeravanja razvitka Hrvatske. Oni se, dakako, ne mogu jedan na drugoga reducirati; ali je strukturna ovisnost takva da se jedno ili drugo područje mijena mora promatrati neodvojivo.

Spomenuti, načelni, imperativi *Strategije* nisu primjenljivi na isti način na sve razine zagrebačke gradske zbilje. Prostorno područje grada gdje su se oblikovali sklopovi s nizom obilježja koje legitimira strukturna autonomija grada jedva da se mogu neposredno podrediti tim imperativima. Točnije je njihovu daljnju preobrazbu razumjeti kao dovršavanje i obnovu. No na područjima gdje su razvojna i interesna natjecanja i procesi još otvoreni, primjena tih imperativa nesumnjivo olakšava uspostaviti potrebnu hijerarhiju razvojne racionalnosti. Bitno je, međutim, uočiti da se ona ne može jasno odrediti bez specifične razvojne strategije grada kao jedinstvenog razvojnog aktera **hrvatskog** društva.

4.

U stratejsku jezgru generalnog urbanističkog plana treba najprije ubrojiti tri skupine činjenica. U prvoj su skupini **akteri razvitka**. Oni se dijele na dvije osnovne podskupine: na nadlokalne i lokalne aktere. Uočiti je da se pojedini akteri mogu javiti i u prvoj i u drugoj skupini (država, primjerice). Identifikacija aktera nužna je jer se bez njih točnije ne mogu odmjeriti konkretni autori društvenih promjena. Moguće je, dakako, i u izradi razvojnih dokumenata i u institucionalnom odlučivanju osnažiti mnoštvo zamisli i ideja s utopijskom podlogom. No njihova zbiljska razvojna uvjerljivost izravno ovisi o tomu koliko su svezane s praksama pojedinih aktera. Drukčije rečeno, kakvoća i razvojna kompetencija aktera razvitka bitno određuje unutrašnju racionalnost razvojne promjene.

Među akterima koji raspolažu s institucionalno uređenom društvenom moći potrebnom za razvojne promjene na prvom su mjestu država i gradska uprava. U ulozi općeg nadzornika zakonitosti država je izravno zainteresirana za poticanje građanske izvrsnosti. U ulozi pak posebnog poduzetnika ona se natječe s drugim poduzetnicima za gradska dobra i razvojne pogodnosti. Te dvije uloge ne moraju biti sukladne. Ali je nužno podsjećati da je na djelu isti akter. I gradska se uprava javlja u dva odvojena lika. U prvom je liku na djelu zaštitna volja, koja teži uspostavi potrebne vrijednosne i pravne hijerarhije. U drugom je liku na djelu grad kao poduzetnik, koji, na temelju profitnog interesa za dobra kojima raspolaže, osigurava dodatne nužne izvore za usmjeravanje razvitka u poželjnom pravcu. Drugi akteri razvitka, kakvi su, primjerice, javnost, poduzetnici, Crkva i srodni nisu obvezatni dijeliti se na opisani način. Pravilo njihova djelovanja može se sažeti u sintagmu: optimizirati raspoloživa dobra. Neovisno o tomu kakav je empirijski oblik same optimizacije, svaki obvezatno podliježe mjerilima obzirnog razvitka. Ta su mjerila jedna od malobrojnih jasnijih strategijskih spona sa *Strategijom prostornog uređenja Republike Hrvatske*.

U drugoj su skupini činjenica obvezujući **prostorni likovi ili "žanrovi"** bez kojih se ne može jasno odrediti osnovni oblik generalnog urbanističkog plana. Razlikujemo četiri takva osnovna žanra. Metropolski je, tijekom zadnjih godina, istican najviše. Posrijedi je skup imperativa koji zahtijevaju specifičnu urbanističku i graditeljsku sintaksu na posebnim potezima ili lokacijama koje se, na temelju **javnog suglasja**, drže metropolskim. Više je društvenih zadaća te sintakse, u rasponu od simboličnih do praktičnih. Bitno je da se ta sintaksa ne može ni reducirati ni primijeniti na primjeren način u drugim "žanrovima".

Velegradski je, također, važnim žanrom. Njegova je prisutnost i važnost, skupa s metropolskim, zabilježena i u *Strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Mnogi njegovi razvojni i socijalni učinci i više su nego potrebni u uspješnu poticanju razvitka. No mnogi njegovi učinci, vrednovani na općoj nacionalnoj razini, nisu prihvatljivi. Među onima koji se drže najmanje prihvatljivima jest sposobnost velegrada da "beskonačno" koncentrira stanovništvo i da, na taj način, iscrpljuje ionako demografski oslabljenu hrvatsku periferiju.

Treći je žanr zavičajni grad. On je područje oblikovanja sigurne i ponovljive svakodnevice s mnoštvom po-

novljivih postupaka, rituala, običaja, tradicija itd. Njegovu razliku određuju dva ključna zahtjeva: zahtjev za sigurnošću svakodnevnog života i zahtjev da se njegovi oblici mogu nedvosmisleno identificirati u mrežama zavičajnog pamćenja.

Napokon, četvrti je žanr periferijski. Njegovo unutrašnje razvijanje nalaže priznanje posebnosti specifičnih životnih praksa koje su, s obzirom na glavna uporišta, heterogene, jednako su obvezatne prirodnim vrijednostima i tehničkoj udobnosti grada. U najširem smislu periferija je područje poboljšavanja kvalitete života.

U trećoj su skupini činjenica **učinci nekih nepoželjnih procesa**, ukorijenjenih u društvenom kontekstu. To, posredno, znači da je njihova ustrajnost strukturnog reda. Uklanjanje takvih, nepoželjnih, tragova i učinaka **nije još** aktivna razvojna strategija. Ne može ni biti. Ali je njime jasno nagoviješten **kritički rub** kojega se strategijska imaginacija bezuvjetno treba držati.

Tri su takva nepoželjna procesa. Prvi je nazvan paleo-tercijarizacijom. Posrijedi je proces djelovanja u gradskom okolišu analogan paleoindustrijalizaciji, ali s pomoću aktera i sredstava industrijske tercijare. Zahvaljujući tomu, homolognom se paleoindustrijskom kodu podređuju područja tercijarnih djelatnosti i susreta. I gradska se zbiljnost životno i socijalno reducira. Drugi je nazvan obnovom socijalnog raja. Riječ je o procesu kojim se grad, sukladno socijalističkoj razvojnoj imaginaciji, teži predočiti kao javno dobro bez cijene. Zahvaljujući tomu, na useljavanje u Zagreb i na ukorjenjavanje u njemu potiču se skupine sposobne isključivo ili pretežno za reprizno i rentijersko ponašanje. Na toj se podlozi stvara ovisnička većina, nesposobna i neotoporna na razvojne izazove. Treći je nazvan europskim imitiranjem. Posrijedi je proces koji doznaju obvezu da hrvatski gradovi, pa i Zagreb, trebaju/moraju ponoviti primjere europske urbane transformacije, **neovisno o tome** koliko su oni kritički provjereni i strukturno spojnivi s uvjetima mijene u tim gradovima.

Upozoreno je, isključivanje naznačenih procesa nije još aktivnom strategijom. Ali unutrašnja priprema za isključivanje naznačuje obzor prihvatljivih mogućnosti. To, drukčije rečeno, znači da u mreži razlika svakog naznačenog žanra treba uspostaviti parametre koji će zajamčiti uspješnu suspenziju birokratiziranih fantazama o Zagrebu kao riješenoj odgonetki. Nije dopušteno zaboraviti i aktere koji su sposobni sudjelovati u takvoj suspenziji.

5.

Izgrađivanje stratezijskog identiteta Zagreba treba razumjeti kao proces promjena na četiri osnovne razine.

Prva je razina **gradska**. Ona je, poznato je, određena prisutnošću gradskih sklopova oblikovanih s pomoću četiri prije naznačena skupa sintaktičkih pravila. Primjerene preobrazbe na ovoj razini, neovisno o tome kojim se akterima obraćaju, ili u okvirima kojega se prostornog žanra zbivaju, moraju se orijentirati s dva glavna cilja: prvi je **socijalizacija baštine druge modernizacije**; drugi je **revitalizacija baštine prve modernizacije**. Promjene označene riječju “socijalizacija” obuhvaćaju različite prakse, u rasponu od graditeljskih do tehničkih i organizacijskih, kojima je cilj baštinu druge modernizacije (socijalističke preobrazbe) “pomiriti” sa socijalnom zbiljom i građanskim aspiracijama, na jednoj strani, te s potrebama da se uklone shizofreni rezovi u gradskom tkivu, na drugoj (unutrašnje granice, paleoindustrijski ostaci, nesavladane zapreke itd.). Promjene označene riječju “revitalizacija” obuhvaćaju različite prakse kojima je zajednički cilj uporabna i simbolična obnova baštine prve modernizacije te infrastrukturna i tehnička modernizacija. Na taj se način baština te modernizacije prirodno dovodi na položaj strukturnog orijentira i uporišta nagoviještene treće modernizacije, obrisi koje se tek oblikuju u društvenoj imaginaciji.

Druga je razina **prigradska/susjedska**. Na njoj se oblikuju modeli kooperacije Zagreba sa svojim neposrednim gradskim i negradskim susjedstvom. Izgrađivanje tih modela mora otpočeti **isključivanjem** uloge Zagreba kao specifičnog kolonizatora prigradskog područja. U razvojnoj strategiji druge modernizacije ta je uloga većim hrvatskim gradovima bila strukturno dodijeljena. Premda su i sami bili područjima industrijske okupacije, s tek ograničenim subjektivitetom, njihova razvojna osjetljivost na neposredno gradsko i negradsko susjedstvo nije premašivala granice aktera izravno zainteresirana za takvu prerazdiobu razvojnih rizika i dobiti u kojoj grad koncentrira, uglavnom, dobiti i olakšice, a prigrad rizična mjesta i sekundarne razvojne šanse. Promijenjeni stratezijski identitet Zagreba, naprotiv, da se razvije **kooperacijski odnos** u kojemu sudionici imaju jasno naznačene stratezijske identitete. Na razvojnoj podlozi što je osnažuje, takav odnos prigradsko/susjedsko područje je područje razvojne suradnje, a time i područje gdje već otpočinje aktivna obrana Zagreba od izazova nekontroliranog rasta.

Treća je razina **nova gradska regija**. Imaju li se sve današnje razvojne veličine na umu, ona je više mogućnost nego zbiljska, obvezujuća, činjenica. Međutim, sukladnost njezinih (mogućih) obrisa i obrisa razvojnog koridora Rijeka - Zagreb - srednjoeuropska središta, polarizacija kojega je nužna za ukupnu razvojnu stabilnost i akceleraciju hrvatskog društva u cijelosti, napose u idućim desetljećima, nagovještuje da načelna mogućnost zadobiva zbiljske, za razvitak sposobne i motivirane aktere. Drukčije rečeno, nije više posrijedi samo nagoviještena mogućnost nego razvojni pravac s nemalom investicijskom potporom. Budući da je na tom pravcu Zagreb prirodno upućen na razvojnu kooperaciju s više drugih hrvatskih središta, napose s Rijekom i Varaždinom, zasnovano je strategijski identitet Zagreba u (mogućoj) trećoj modernizaciji razvijati i u sastavu posebne skupine gradova/partnera gdje svaki član skupine oblikuje samostalne odgovornosti za razvojnu kakvoću spomenutog pravca. Između gradske svakodnevice i mogućnosti ponuđenih na taj način nema, dajkako, neposrednih međuutjecaja. Ali već i pristupačnost regionalnih dobara, koju tehničko opremanje koridora bitno poboljšava (more, granica itd.), utječe na prerazdiobu dnevnih i tjednih putovanja gradske populacije. A time, posredno, i na učvršćivanje drukčijih teritorijalnih tradicija i silnica.

Četvrta je razina **nacionalna/državna**. Likove veze s tom razinom naznačila je već i *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Uputnica da je Zagreb hrvatskom metropolom i velegradom implicira da svoj strategijski identitet treba na ovoj razini oblikovati s posebnom obzirnošću prema imperativima socijalne i nacionalne integracije. To znači da likovi razvojne ekspanzije, napose oni koji počivaju na novim prerazdiobama stanovništva, moraju biti provjereni s obzirom na njihove učinke u integracijskim procesima. U osnovi, strategijski identitet Zagreba na ovoj razini **organskim je dijelom** nacionalne strategije razvitka. Zato posljedice promjena koje on izazivlje moraju biti dvostruko valorizirane: i kao promjene u nekom (gradskom) okolišu i kao promjene mjerodavne u nacionalnoj integraciji. Pri tomu je važnije mjesto valorizacije - nacionalna integracija.

Oblikovanje razvitka na naznačenoj razini prirodno upućuje Zagreb prema kooperaciji s dvije posebne skupine gradova u hrvatskom društvu: sa skupinom većih i srednjih gradova i sa skupinom gradova s metropolskom legi-

timacijom (simboličnom ili povijesnom). Suradnja sa skupinom većih srednjih gradova nužna je zbog toga što je ta skupina gradova stvarno uporište modernizacijskog procesa (neovisno o intencijama poretka). Dakle, koliko je strukturno upućen na modernizacijski proces kao autonomni razvitak, Zagreb je toliko upućen i na suradnju s partnerima u tom procesu. Suradnja pak s gradovima s metropol-skom legitimacijom omogućuje da se pojedini likovi metropolske zbiljnosti rasporede po hrvatskom teritoriju točnije i poticajnije, napose s obzirom na novi raspored skupina/pokretača iduće modernizacijske mijene.